

UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
FAKULTA STREDOEURÓPSKYCH ŠTÚDIÍ
Ústav maďarskej jazykovedy a literárnej vedy

Nyelvi diszkrimináció és nyelvi előítéletesség a pedagógiai értékelésében
– Négy ország gyakorló és leendő magyartanárainak körében végzett kutatás eredményei –

Tézisek

na získanie akademického titulu: philosophiaeductor (PhD.)
v odbore doktorandského štúdia
1.1.10 Odborová didaktika
v študijnom programe
Teória vyučovania maďarského jazyka a literatúry

Jánk István
Nitra 2018

Záverečná dizertačná práca bola vypracovaná v internej forme doktorandského štúdia v Ústave maďarskej jazykovedy a literárnej vedy Fakulty stredoeurópskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre.

Predkladateľ: Jánk István

Školiteľ: Dr. habil. Mgr. Ildikó Vančo, PhD.

Oponenti: prof. Dr. habil. Gábor Nagy, DSc.

Dr. habil. Ágnes Domonkosi, PhD.

Doc. Dr. Miklós Németh, PhD.

Autoreferát bol rozoslaný:

Obhajoba dizertačnej práce sa koná o hod pred komisiou pre obhajobu dizertačnej práce v študijnom odbore doktorandského štúdia: 1.1.10 Odborová didaktika, v študijnom programe Teória vyučovania maďarského jazyka a literatúry, vymenovaným predsedom odborovej komisie na Fakulte stredoeurópskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre.

Predseda odborovej komisie: Dr. habil. Anna Sándorová, PhD.

1. Bevezetés

Az oktatási és nevelési folyamatnak az egyik leginkább neuralgikus pontja a pedagógusok által végzett mérés és értékelés, mivel azt számos tényező befolyásolja és torzítja. Az ilyen esetekben a legsúlyosabb probléma, hogy az értékelés nem a mérni kívánt tudást tükrözi vissza, hanem a pedagógus erről a tudásról alkotott részben vagy teljes egészében fiktív elképzelését. Ennek egyik jellemző altípusa, amikor a pedagógus – általában tudtán kívül – a számonkért tananyag helyett a tanuló nyelvi képességeit méri és értékeli, azaz nyelvi alapon diszkriminál.

A témával kapcsolatban elsősorban a családi háttér és a nyelvi szocializáció kérdéskörére, kapcsolatára (pl. Bernstein 1977, 1981; Pap–Pléh 1972) vagy a pedagógusok nyelvi attitűdjére és nyelvi ideológiára, ön- és küljavítási gyakorlatára (pl. Davies 2006; Szabó 2012) fókuszáló munkák jelentek meg. Azonban ezek annak feltárására már kevésbé vállalkoztak, hogy a különböző nyelvi háttérrel rendelkező gyermekek iskolában megszerzett tárgyi tudásának a megítélése mennyire függ a gyermekek nyelvhasználatától és nyelvváltozatától, valamint – a másik oldalról nézve – a pedagógusok saját nyelvhasználatától és nyelvváltozatától.

A fenti vizsgálatok eredményeit összegezve, két dolgot fontos kiemelni. Egyfelől, hogy az eltérő társadalmi osztályhoz tartozó gyerekek eltérő nyelvváltozatot és nyelvhasználatot sajátítanak el. Másfelől a pedagógusok egy jelentős részére jellemző a normatív, előíró szemlélet (vö. pl. Kožík 2004; Presinszky 2009), ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a sztenderd nyelvváltozatnak nagyobb, eszményi értéket és magasabb presztízst tulajdonítanak, mint a többi nyelvváltozatnak.

2. Kérdések és célkitűzések

A dolgozat legfőbb kérdése, hogy bizonyíthatóan jelen van-e a nyelvi diszkrimináció a pedagógiai értékelésben, és ha igen, milyen mértékben? Vagy egzaktabban: az otthon elsajátított alapnyelv, illetve annak használata kihatással van-e a gyerekek iskolai teljesítményének pedagógus által történő mérésére és értékelésére? Lehetséges-e az, hogy a gyermek tudását elsődlegesen az otthon elsajátított nyelvváltozata miatt értékeli meg kedvezőtlenebbül a pedagógusai? Messzebbre tekintve: a folyamatos iskolai sikertelenségért mennyiben tehető felelőssé az anyanyelvi szocializáció, és mennyire fontos tényező a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésében?

A legtöbb témával foglalkozó szakember egyetért abban, hogy a tanulók iskolai kudarcainak kialakulásában nem csekély szerep jut az otthoni és az iskolában használat és/vagy elvárt nyelvváltozat különbségeinek, illetve az ehhez kapcsolódó előíró-felcserélő szemléletű tanári attitűdnek. Míg egyes tanulókat a nyelvhasználat alapján előnyben részesít a pedagógus, addig másokat ugyanezért hátrányosan különböztet meg, azaz nyelvi alapon diszkriminál. Ám, hogy ez bizonyíthatóan jelen van-e a szummatív (minősítő) értékelésben, befolyásolja-e azt, arra az eddigi

kutatások nem adtak választ, csupán következtetési alapot nyújtottak hozzá (vö. Kontra 2018; Sándor 2001).

3. A dolgozat szerkezete

A dolgozat első tematikus egysége a nyelvi alapú diszkrimináció – azaz a beszélőknek a nyelvhasználatuk alapján történő hátrányos vagy előnyös megkülönböztetésének – fogalmát, illetve az ahhoz szorosan kapcsolódó témaköröket tárgyalja, melyek elsősorban a pedagógiai értékelés, a standard nyelvváltozat és standard nyelvi kultúra, a nyelvi szocializáció, valamint a nyelvi előítéletesség tematika köré szerveződnek. Ezt követően néhány korábbi, a témával kapcsolatos vizsgálat eredményének, tanulságának, illetve az azokhoz kötődő kritikai észrevételnek az összefoglalása történik meg.

A vizsgálatok összefoglalását a módszertani háttér ismertetése követi. Röviden felvázolásra kerül, hogy a hagyományos kutatómódszertani eszközök miért nem alkalmasak a nyelvi diszkrimináció vizsgálatára, illetve bemutatom a jelenség mérésére általam kidolgozott új módszer elemeit, használatát és működését (l. Jánk 2017). Az érintett tematikai egység magában foglalja a módszer 2016-os próbamérésnél használt eredeti változatának, azzal párhuzamosan pedig a 2017 és 2018 között végzett nagymintás mérésnél alkalmazott, némileg módosított és javított változatának a részletes leírását.

A dolgozat záró részében a Szlovákiában végzett kismintás (N=50) próbamérés, valamint a négy országban (Magyarországon, Szlovákiában, Romániában és Ukrajnában) végzett nagymintás (N=502) mérés eredményeit ismertetem, ami az egyes országokra lebontva, külön-külön tárgyalva történik. Itt az egyes feleletekre adott osztályzatok mellett, azok indoklására, illetve az azokhoz tartozó állítások értékelésére is kitérek. Végül a kapott adatokat összegezve mutatom be, mind a nyelvi diszkriminációra, mind a nyelvi előítéletességre vonatkozóan.

4. A kutatás módszertana

Ha a nyelvi alapú diszkrimináció pedagógiai értékelésben betöltött szerepének a vizsgálatára vállalkozunk, elkerülhetetlen, hogy valamilyen módon kiszűrjük az egyéb, nem a nyelvi diszkrimináció alapjául szolgáló tényezőket, azaz minden nem nyelvi hátrányt, mivel ezek erőteljesen torzítanak a kutatást. A klasszikus módszerek (pl. kérdőív, megfigyelés) nem alkalmasak arra, hogy a gyermek pedagógus általi nyelvi alapon történő diszkriminációját, valamint annak súlyát láthatóvá, bizonyíthatóvá tegyék. Ezért egy, az ún. verbal guise módszeréhez hasonló vagy annak egy módosított változataként felfogható új módszert dolgoztam ki (erről l. Jánk 2017), ami kifejezetten a nyelvi diszkrimináció pedagógiai értékelésben betöltött szerepének a mérésére alkalmas.

A módszer alapja megegyezik a verbal guise alapjaival: az adatközlők különböző beszélőktől származó különböző nyelvváltozatokat hallgatnak meg, ám meghatározó különbség jelen esetben, hogy: 1. az egyes hanganyagok nem csupán a használt nyelvváltozatban (nyelvjárás vagy sztenderd), hanem használt nyelvhasználati módban (Benrstein-féle kódban) is eltérnek; 2. a viszonyítási pontot nem egy absztrakció (vö. sztenderd nyelvváltozat mint konstruktum, absztrakció) képezi, hanem egy megadott, tényleges szöveg; 3. a pedagógusok szummatív, minősítő (azon belül: feleltetés) értékelését is vizsgáljuk; 4. a pedagógiai folyamatban releváns tulajdonságcsoportok, faktorok szerepelnek a kérdőívben; 5. nincs kikényszerített válasz (kivéve a szituatív értékelés esetében – erről később részletesebben).

Mindez a korábbi kutatások eredményei felől nézve rendkívül lényeges különbség. Így elméletben egyrészt bizonyítható a nyelvi alapú diszkrimináció megléte, másrészt mérhetővé és elkülöníthetővé tehető a nyelvjárási és a szociális nyelvi hátrányon alapuló nyelvi diszkrimináció, valamint ezek iskolai teljesítményre gyakorolt hatásával kapcsolatosan is lényeges következtetéseket tudunk levonni.

A kutatásban alkalmazott módszer eredeti változata 2016-ban lett kidolgozva, majd ugyanebben az évben került sor tesztelésére, a próbamérés (pilot study) elvégzésre. A 2016-os próbamérést követően a módszer több módosításon és finomításon esett át, ezután valósult meg a jelen dolgozat fő részét képező, nagymintás mérés 2017 és 2018 között.

A módszer lényege röviden összefoglalva, hogy a pedagógusok (miután kitöltötték az alapadataik felvételére szolgáló részt) először azt az utasítást kapják, hogy olvassanak el egy rövid, egyszerű és számukra ismert (pl. az ige vagy főnév fogalmáról szóló) tananyagrészetet. Ezt követően értékelniük kell egy – az előbbi tananyagrészet alapján – elmondott feleletet (hangfelvételt). Ez megismétlődik többször a vizsgálat során, más-más tananyagrészetekkel és hangfelvételekkel. Minden egyes tananyagrészetet tehát egy felelet (hangfelvétel), majd egy értékelő rész (kérdőív) követ. A feleletek azonban egy-egy általam megírt szöveg alapján kerültek elmondásra különböző nyelvváltozattal rendelkező gyermekek által, így három független változó mentén változhattak, vagyis különbség van az egyes feleleteknél abban, hogy: 1. milyen nyelvváltozatban (standardban vagy nyelvjárásban [konkrétan: keleti palócban]) beszélő gyermek; 2. milyen nyelvhasználat /nyelvhasználati módban (korlátozott vagy kidolgozott [mondathosszúság és -szerkesztés, önismétlés és változatos szóhasználat szerint]); 3. a szövegben lévő lényegi információkból mennyit említve (mindet vagy csupán 60%-át) mondta el a tananyagot.

A fent ismertetett kutatási módszer elsődleges két jelenség mérését teszi lehetővé. Az egyik a nyelvi alapú diszkrimináció, a másik a nyelvi előítéletesség, nyelvi attitűd. A kutatás szempontjából az előbbi feltárása és bizonyítása volt az elsődleges cél, azonban az utóbbi – mivel fontos szerepet tölt be a nyelvi diszkrimináció értelmezésében – szintén nagy hangsúlyt kapott.

A nyelvi alapú diszkrimináció elsősorban az egyes feleletekre (feleletimitációkra) adott osztályzatok által mérhető, bizonyítható. A bizonyítás során alapvetően két lehetséges eset következhet be: az egyik, hogy nincs jelen (vagy elhanyagolható) a nyelvi alapú diszkrimináció a magyartanárok értékelésében, míg a másik, hogy jelen van, még hozzá jelentős, statisztikailag is kimutatható mértékben.

Amennyiben az előbbi helyzet áll fenn, azaz a nyelvi alapú diszkrimináció nem jelentős vagy egyáltalán nincs jelen, akkor a tartalom lesz az fő értékelési szempont, az alapján fogják a feleleteket megítélni az adatközlők. Ezáltal a tartalmilag megegyező feleletekre adott osztályzatok, így azok átlagai is nagyjából azonosak lesznek, viszont a tartalmi szempontból eltérő feleletek megítélésében (szignifikáns) eltérés mutatkozik majd (különösen, mivel a kérdőívben külön fel lett hívva az adatközlők figyelme, hogy tartalmilag értékeljék a feleleteket). Ha viszont a nyelvi diszkrimináció valóban meghatározó a magyartanárok és -jelöltek értékelésében, akkor a tartalmilag ekvivalens feleletekre adott osztályzatok és azok átlagai lépcsőzetesen fognak elrendeződni, mivel különbség lesz ugyanazon tartalmú feleletek megítélésében. Ez többféle mintázatot vehet fel, mivel azt nem tudjuk, hogy a nyelvhasználat és nyelvváltozat milyen súlyú az értékelésben, illetve hogy mennyiben függ mindez a tartalomtól. Mindenesetre, ha a tartalmilag ekvivalens feleletek átlagai jelentősen eltérnek egymástól, illetve ha a standard és kidolgozott, ám tartalmilag hiányos felelethez hasonló vagy rosszabb megítélés alá esik valamelyik tartalmilag teljes felelet, akkor nyelvi diszkriminációról beszélhetünk.

5. A kutatás eredményei

A nyelvi alapú diszkrimináció pedagógiai értékelésben betöltött szerepével kapcsolatos kutatásom két szakaszból állt a módszer kidolgozását követően. Az első szakaszban hallgatók körében végeztem próbamérést 2016-ban, melynek tanulságait felhasználva finomítottam a kutatási módszerem, így a 2017-es év végétől kezdődően egy újabb, immáron jóval nagyobb mintás mérésbe kezdtem, ami 2018 márciusában fejeződött be.

5.1. A 2016-os próbamérés eredményei és tanulságai

A próbamérést 2016. október 26. és november 1. között végeztem a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, Közép-európai Tanulmányok Karának 50 pedagógiai (tanári, tanítói vagy óvopedagógusi) szakon tanuló hallgató bevonásával. A kapott adatokból kimutatható, hogy a nyelvi hátrány, illetve a nyelv alapú diszkrimináció erőteljesen jelen van a pedagógiai értékelésben. A konkrét érdemjegyekre vonatkoztatva ez azt jelenti, hogy a pedagógusjelöltek 38%-a egy teljes érdemjeggyel rosszabbat adott a tanulóknak, pusztán azért, mert nem a standard nyelvváltozatnak és

nem a kidolgozott nyelvhasználati módnak megfelelően beszéltek – hiába tudták tökéletesen az aktuális tananyagot.

Ha ezt a másik oldalról közelítjük meg: amennyiben a tanuló a standard nyelvváltozatnak és a kidolgozott nyelvhasználatnak megfelelően felelt, 44%-a a pedagógusjelölteknek minimum egy jeggyel jobbat adott – attól függetlenül, hogy a tanuló több lényegi információt is kihagyott a feleletéből. Ha ezt két érdemjegyre vetítjük ki – azaz a lényegi információk 60%-át tartalmazó feleleteket értékét hármás érdemjegynek feleltetjük meg – akkor ugyanez a szám 94%.

Ezeket az adatokat támasztották alá a feleletekre vonatkozó állítások értékelései is. Minden esetben – a tantárgy szeretetétől kezdve a tanuló szorgalmasságáig – a minden információt tartalmazó, de nem standard nyelvváltozatú és korlátozott nyelvhasználatú feleletet ítélték meg legkedvezőtlenebbül a pedagógusjelöltek. Viszont a standard nyelvváltozatban elhangzó feleleteket (vagy inkább felelőket) szinte minden esetben kedvezőbben ítélték meg annál, mint ahogy azt a felelet tartalma indokolta volna.

Annak ellenére, hogy az adatközlőknek ennél a vizsgálatnál lehetőségük volt a „nem tudom eldönteni” lehetőséget választani a tanuló személyiségével kapcsolatos kérdéseknél, átlagban csupán a pedagógusjelöltek egynegyede élt ezzel egy-egy állítás kapcsán. Ezekben az esetekben is javarészt a nem standard feleleteknél jelölték be ezt az opciót, és legkevésbé a standard minden információt tartalmazó feleletnél. Mindebből következik, hogy a pedagógusjelöltek többsége úgy véli, hogy egy mindössze egy percre tartó feleletből képes megállapítani az adott tanuló egyes tanulással kapcsolatos személyiségjegyeit (pl. jó gondolkodású, jó magaviseletű, szorgalmas, érti a nyelvtant).

5.2. A magyarországi mérés eredményei

A 2017-2018-as nagymintás mérés magyarországi részmintájában 216 pedagógus és pedagógusjelölt szerepelt, közel azonos számban képviseltette magát. A különböző feleletekre adott osztályzatokból, azok indoklásából, illetve az azokhoz kapcsolódó állítások értékeléséből egyértelműen kimutatható, hogy a nyelvi előítéletesség és a nyelvi alapú diszkrimináció erőteljesen jelen van a pedagógiai értékelésben.

A magyartanárok és magyartanár-jelöltek által adott jegyekből, illetve azok átlagaiból egzakt módon bizonyíthatóvá vált, hogy a nyelvjárás vagy a korlátozott nyelvhasználati mód jelenléte (ez utóbbi valamivel erőteljesebben) eredendően hátrányt jelent a tanulónak az ismeretek számonkérésnél, még akkor is, ha teljes mértékben felkészül, és ezt be is bizonyítja a tanár számára. Az első két felelet esetében 15,3% és 28,2%, a harmadiknál pedig 34,7% azon pedagógusjelöltek és pedagógusok aránya, akik egy jeggyel rosszabbat adtak a tanulónak, mint amit a felelet tartalma (teljes) indokolt volna. A másik oldalon, a hiányos feleletek esetében az negyedik feleletnél 44%,

míg az ötödiknél 66,2% volt azoknak az aránya, akik minimum egy jeggyel jobbat adtak a nyilvánvaló hiányosságok ellenére.

Vagyis a tanulót nem az elsajátított tudása, hanem egy számára nagyrészt ismeretlen, idegen nyelvváltozat vagy nyelvhasználat alapján értéklik. Ha pedig a nyelvváltozati és a nyelvhasználati hátrány együttesen jelenik meg a gyermeknél, akkor a nyelvi diszkrimináció mértéke még nagyobb és intenzívebb. Az osztályzatok átlaga és eloszlása alapján nagyjából pont akkora, mint amekkora az előnye annak a tanulónak, aki standard nyelvváltozatban és kidolgozott nyelvhasználati módban beszél. Ez utóbbi gyermek ugyanis képes a hiányosságait elfedni a magyartanárok és -jelöltek kétharmada előtt, míg az előbbi – a tárgyi tudás szempontjából hibátlan felelete ellenére – az érintettek több mint egyharmadától minimum egy jeggyel rosszabbat kap.

Az indoklások és az egyes állításokhoz tartozó eredmények ugyanezt erősítik meg. A nyelvi előítéletesség, a negatív nyelvi attitűd a nyelvjárási és a korlátozott nyelvhasználat mentén egyaránt megmutatkozik. Nem volt olyan tulajdonság, személyiségjegy, aminél az adatközlők ne a standard nyelvváltozatban és kidolgozott nyelvhasználattal felelő diákot ítélték volna meg a legkedvezőbben (kivéve a szorgalom, ahol a nyelvjárási és kidolgozott nyelvhasználatú, minden információt elmondó felelőt is nagyjából azonosan szorgalmúnak vélték).

5.3. A szlovákiai mérés eredményei

A 2017-2018-as nagymintás mérés szlovákiai változatában 128 pedagógus és pedagógusjelölt vett részt. A kapott adatok itt is azt bizonyítják, hogy – a magyarországi mintánál nagyobb mértékben – erőteljesen jelen van a nyelvi alapú diszkrimináció, ehhez pedig jelentős nyelvi előítéletesség is társul. Az első feleltnél 16,4%, a másodiknál 30,5%, míg a harmadiknál 43% volt azon magyartanárok és tanárjelöltek aránya, akik diszkrimináltak nyelvileg. A hiányos feleletek esetében az negyedik feleltnél 51,6%, míg az ötödiknél 78,1% volt azoknak az aránya, akik minimum egy jeggyel jobbat adtak a tartalmi hiányosságok ellenére.

A feleletekre adott osztályzatok azt mutatják, hogy a tanuló értékelésénél nem az adott felelet tartalma, a számonkért tárgyi tudás a meghatározó, hanem sokkal inkább az a nyelvváltozat és nyelvhasználat, amivel a gyermek rendelkezik. Hátrány jelent, ha a nyelvhasználata nem kidolgozott, ahogy az is, ha a nyelvváltozata nem standard, ha pedig mind a kettő fennáll, akkor a legnagyobb a hátránya. Ugyanennek a fordítottja is igaz: ha a gyermek nyelvhasználata kidolgozott vagy a nyelvváltozata a standard, előnybe kerül, mindkettő esetén különösen nagy mértékben.

Az sem elhanyagolható tény, hogy nem volt olyan tanulóra vonatkozó állítás, aminél a gyakorló és majdani magyartanárok ne a standard nyelvváltozatban és kidolgozott nyelvhasználatban történő felelést ítélték volna meg a legkedvezőbben. Minden tulajdonság szempontjából – a tantárgy szeretetétől a tanuló szorgalmáig – ez eredményezte a legjobb értékelést, míg a nyelvjárás és

korlátozott nyelvhasználat a legrosszabbat. Mindezt úgy, hogy volt lehetőség a „nem tudom eldönteni” opciót választani, amivel átlagosan háromból csupán egy, de legjobb esetben is csak minden második adatközlő élt.

5.4. A romániai mérés eredményei

A 2017-2018-as nagymintás mérés romániai változatában összesen 108 magyar nyelvtant tanító pedagógus vett részt. Az eredmények ennél a mérésénél itt is azt bizonyítják, hogy a nyelvi alapú diszkrimináció, illetve az ehhez társuló nyelvi előítéletesség nagymértékben meghatározza a magyartanárok pedagógiai értékelését. A teljes feleletek közül az első esetében 17,6%, a másodiknál 28,7%, míg a harmadiknál 49,1% a magyartanárok közül az, aki legalább egy érdemjeggyel rosszabbat adott a tanulónak, mint amit a tudása szerint érdemelt volna. A hiányos feleletek esetében szintén fennállt a nyelvi diszkrimináció, ám a másik véglet, az előnyös megkülönböztetés: a negyedik feleletet 21,3%-a, az utolsó feleletet 50,9-a a pedagógusoknak minimum egy jeggyel jobbra értékelte, mint amit azok tartalma indokolt volna.

A feleletekre adott osztályzatok alapján megállapítható, hogy a tanuló minősítő értékelésénél a felelet tartalma kevésbé fontos, mint az a nyelvváltozat és nyelvhasználat, amivel a gyermek beszél és felel. A nyelvváltozat és a nyelvhasználat előnyök és hátrányok forrása lehet egyaránt: ha standard a nyelvváltozat és/vagy kidolgozott a nyelvhasználat, akkor előnyös a megkülönböztetés, viszont ha nyelvjárás és/vagy korlátozott a nyelvhasználat, akkor hátrányos. A leginkább akkor, ha a „vagy” kötőszó helyére az „és” szót tesszük, ugyanis a kettő együttes jelenléte indukálja a legnagyobb mértékű hátrány/előnyt.

Az osztályzatok indoklásai ugyanezt támasztják alá. Egyrészt megerősítik azt a tézist, hogy a feleltetés rendkívül szubjektív értékelési módszer, másrészt ennek egyik okára világítanak rá. Arra, hogy a felelésnél a tárgyi tudás mérése helyett sokkal inkább a nyelvhasználat és használt nyelvváltozat mérése történik.

A tanuló feleltével és a tanulóval kapcsolatos állítások értékelése a romániai mintában is a nyelvi előítéletesség erőteljes jelenlétére világítanak rá, bár ez valamivel enyhébb, mint a szlovákiai, és hasonló, mint a magyarországi mintában tapasztaltakhoz.

5.5 Az ukrain mérés eredményei

Az utolsó ország, melynek gyakorló és majdani magyartanárai bekapcsolódtak a 2017/2018-as nagymintás mérésbe. Ebben a részmintában az előző háromhoz képest szerényebb számú adatközlő szerepelt, összesen 50 fő.

Akárcsak a korábbi három mintánál, úgy a kárpátaljainál is egyértelműen kijelenthető, hogy a nyelvi diszkrimináció markánsan jelen van a pedagógiai értékelésben. Ez azt jelenti, hogy – az

ország osztályozási sajátosságait figyelembe véve, még a 12-9 érdemjegyeket összesítve is – az első feleletnél minimum 10%, a másodiknál minimum 14%, míg a harmadiknál legalább 50% a pedagógusok közül kedvezőtlenebbül értékelte a tanulót, mint amit a tudásszintje megkívánt volna. Ezzel párhuzamosan a negyedik feleletet 46%, míg az utolsó, ötödik feleletet 70% kedvezőbben értékelte annál, ami a gyermek tényleges tudásának megfelelt volna. A nyelvjárási és korlátozott nyelvhasználatú felelet sokkal kedvezőtlenebb megítélés alá estek, mint ami indokolt lett volna (a többihez és a tartalmi elemekhez viszonyítva is), míg a standard nyelvváltozatú és kidolgozott nyelvhasználatú feleletnél ennek ellenkezője állt fenn. Vagyis a tanuló nyelvhasználata és nyelvváltozata legalább annyira fontos volt, mint a tartalma a feleletnek.

Az osztályzatok indoklásai ugyanezt támasztották alá, mivel bebizonyosodott, hogy a felelésnél a tárgyi tudás helyett sokkal inkább a nyelvhasználat és nyelvváltozat mérése és értékelése történik. A nyelvi előítéletesség a nyelvjárási és a korlátozott nyelvhasználat irányába minden szempontból megmutatkozott, még az információk tanári észlelésénél, érzékelésénél is.

A tanuló feleltével és a tanulóval kapcsolatos állítások értékelése a kárpátaljai mintában is a nyelvi előítéletesség erőteljes jelenlétét igazolták. Minden tulajdonság szempontjából – a tantárgy szeretetétől a tanuló értelmi képességéig – ez eredményezte a legjobb értékelést, ha a tanuló standardban és kidolgozott nyelvhasználatával kommunikált, míg legrosszabbat, ha nyelvjárásban és korlátozott nyelvhasználatával. Hiába volt lehetőség a „nem tudom eldönteni” opciót választani.

6. Összegzés, tanulságok

Kutatásom célja a nyelvi diszkrimináció feltárása és bizonyítása volt, melyet egy általam erre a célra kidolgozott módszer segítségével valósítottam meg. A 2016-os próbamérés és a 2017-2018-as nagymintás mérés, melyben összesen több mint 550 leendő és gyakorló magyartanár vett részt, egyértelműen alátámasztotta, hogy a nyelvi diszkrimináció nagymértékben jelen van a pedagógiai értékelésben. A különböző tartalmú, nyelvváltozatú és nyelvhasználatú feleletek közül azokat ítélték meg a legkedvezőbben, melyek standardban és/vagy kidolgozott nyelvhasználattal elmondottak voltak. A nyelvjárás és a korlátozott nyelvhasználat viszont mindig kedvezőtlen értékelést vont maga után, annak ellenére, hogy a felelet tartalmilag hibátlanak minősült.

Az osztályzatok átlagaiban ez akár egy teljes érdemjegynyi eltérést jelentett egyazon tartalmú feleleteknél. Ezen különbségek minden mintánál statisztikailag szignifikánsak voltak, vagyis a nyelvi diszkrimináció ténye bizonyított.

A fentiekkel ellentétben nem volt szignifikáns különbség a nyelvjárás, korlátozott nyelvhasználatú, ám minden lényegi információt tartalmazó felelet és a standard, kidolgozott nyelvhasználatú, de hiányos felelet értékelése között. Ez azért lehetséges, mert az utóbbi diák nyelvi előnye kettős, akárcsak az előbbi nyelvi hátránya, ami mindkét esetben a tárgyi tudás háttérbeszorulását vonja maga után.

Ugyanígy a nyelvi diszkriminációval szorosan összefüggő nyelvi előítéletesség is bizonyítottan jelen volt a pedagógusoknál és pedagógusjelölteknél, amit a különféle állításokhoz kapcsolódó értékelések támasztanak alá. Itt hiába lehetett a „nem tudom eldönteni” opciót választani: általánosan jellemző volt, hogy ezzel az adatközlők kisebbik része élt. A nagyobbik részük ítéleteket hozott, még olyan állítások kapcsán is, melyek a tanuló gondolkodására vagy tantárgyhoz való viszonyára vonatkoztak. Ennél a résznél még erőteljesebben jelentkezett a standard nyelvváltozat és a kidolgozott nyelvhasználat meghatározó jellege a pedagógiai értékelésben, ugyanis szinte mindenben az ilyen nyelvi jellemzőkkel bíró feleletek érték el a legkedvezőbb megítélést.

Tehát összességében a nyelvi diszkrimináció a pedagógiai értelemben vett Máté-effektus jelenségével írható le: akinek több van, annak még több lesz, akinek kevés, annak még kevesebb. Minél nagyobb nyelvi hátrányból indul a tanuló, annál kisebb az esélye arra, hogy az iskolában sikeres legyen. Ezzel együtt minél nagyobb a nyelvi előnye a diáknak, annál könnyebben tud érvényesülni az iskolai éve alatt – legalábbis, ha a feleltetés mérési-értékelési gyakorlatát vesszük alapul.

7. Felhasznált szakirodalom

Bernstein, Basil 1977: *Class, codes and control. Volume III.: Towards a theory of educational transmissions.* Routledge and Kegan Paul, London – New York.

Bernstein, Basil 1981: Codes, modalities and the process of cultural reproduction: A model. *Language and Society* (1981) **10/3**, 327–363.

Davies, A. Winifred 2001: Standardisation and the school: norm tolerance in the educational domain, *Linguistische Berichte* (2001) **188**, 393–414.

Kontra Miklós 2018: Language Subordination on a National Scale: Examining the Linguistic Discrimination of Hungarians by Hungarians. In: Betsy E. Evans – Erica J. Benson – James N. Stanford (ed.): *Language Regard. Methods, Variation, and Change.* Cambridge University Press, Cambridge, 118–131.

Kožik Diana 2004: A nyelvjárásokkal kapcsolatos attitűdvizsgálatok a szlovákiai magyar pedagógusok néhány csoportjában. In: Lanstyák István – Menyhárt József (2004, szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről II.* Kalligram, Pozsony, 93–124.

Pap Mária – Pléh Csaba 1972: A szociális helyzet és a beszéd összefüggései az iskoláskor kezdetén. *Valóság* (1972) **2**, 52-58.

Presinszky Károly 2009: Nyelvi attitűdök vizsgálata nyitrai magyar egyetemisták körében. In: Borbély Anna – Vančóné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (2009, szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia.* Tinta, Budapest, 241–248.

Sándor Klára 2001: „A nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája”: az emberek nyelvhasználata. *Replika* (2001) **45-46**, 241–259.

Szabó Tamás Péter 2012: „Kirakunk táblákat, hogy csúnyán beszélni tilos”. *A javítás mint gyakorlat és mint téma diákok és tanáraik metanyelvében.* Gramma, Dunaszerdahely.

8. A szerző publikációi a disszertáció témájában

(2018) Hungarian as a pluricentric language and the attitude of Slovakia Hungarian teacher trainees towards it. In: Rudolf Muhr – Benjamin Meisnitzer (ed.): *Pluricentric Languages and Non-Dominant Varieties Worldwide: New pluricentric languages-old problems*. Frankfurt/Wien, Peter Lang Verlag, 159–169.

(2017) Nyelvi hátrány és diszkrimináció az iskolában. A nyelvi szocializáció jelentősége a tanuló értékelésében. *Szociológiai Szemle* 27/3: 27–47.

(2017) A new method for testing the role of linguistic discrimination in pedagogical evaluation In: *4th International Multidisciplinary Scientific Conference on Social & Arts SGEM 2017*, Vienna, Stef92 Technology Ltd, 11–18.

(2017) A nyelvi alapú diszkrimináció vizsgálatának lehetőségei és korlátai. In: Medve Anna – Szabó Veronika (szerk.): *Találkozások az anyanyelvi nevelésben 3. – Szabályok és/vagy kivételek*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar/Film-Virage Kulturális Egyesület, 75–83.

(2017) A nyelvi alapú diszkrimináció vizsgálatának nehézségei. In: Bugár Gergely és mtsai (szerk.): *A Selye János Egyetem Nemzetközi Doktorandusz Konferenciája (2016) – Tanulmánykötet*. Komárom, Selye János Egyetem Tanárképző Kara, 239–249.

(2016) Nem-e magyart tanítunk – Nyelvi alapú diszkrimináció az iskolában. In: Kozmács István – Vanco Ildikó (szerk.): *Sztenderd – nem sztenderd. Variációk egy nyelv változataira*. Lakitelek, Antológia Kiadó, 223-230.

(2016) István nem-e magyart tanít, avagy a nyelvi diszkrimináció rejtelmek. *Katedra folyóirat* XXIII/8: 19–20.

(2016) A nyelvi alapú diszkrimináció vizsgálatának problémái és azok lehetséges megoldásai egy alternatív kutatási módszer tükrében. *InterTalent – Online konferenciakötet*, Debreceni Egyetem, 62-68.

(2015) Nyelvi alapú diszkrimináció az iskolában, avagy István nem-e magyart tanít? In: In: Medve Anna – Szabó Veronika (szerk.): *Találkozások az anyanyelvi nevelésben 2. – Hagyomány és modernitás*, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar/Film-Virage Kulturális Egyesület, 84–89.

ABSTRACT

JÁNK, István: *Linguistic discrimination and linguistic prejudice in pedagogical evaluation – Results of a research examined among teachers and teacher trainees of four countries* *Nyelvi diszkrimináció és nyelvi előítéletesség a pedagógiai értékelésben – négy ország gyakorló és leendő magyartanárainak körében végzett kutatás eredményei.* [Dissertation] – Constantine the Philosopher University, Faculty of Central European Studies, Institute of Hungarian Linguistics and Literature. Supervisor: dr. habil. Vančo Ildikó, PhD. Nyitra 2018.

The aim of our research was to explore and prove linguistic discrimination. The research has been realized by the method drawn up by us with more than 550 Hungarian teachers and teacher trainees. The pilot test took place in 2016 and the large-scale research in 2017-2018 which clearly supported the fact that that linguistic discrimination is largely present in pedagogical evaluation. Oral performances have been recorded which had different content, different language variant and different language use. Those oral performances which were told in standard and/or in elaborated language use were favored. However, oral productions performed in dialect and restricted language use – despite the fact that the content was correct – resulted an unfavorable evaluation.

When taking into consideration the oral productions with the same content but different language variant meant even one grade difference in the mean of grades it. These differences were statistically significant for each sample, so that the fact of linguistic discrimination is proved.

Linguistic prejudice closely related to linguistic discrimination was also present at teachers and teacher trainees. This fact is proved by evaluations related to various statements where teachers and teacher trainees could choose the "I cannot decide" option: it was generally characteristic that only a smaller part of them took this option. At this part the determining aspect of the standard language variant and the elaborated language use in the pedagogical evaluation was more dominant because apart from one-two exceptions the oral productions which were told in another language variant than the standard got the least favorable judgement in every point (from the affection of the subject to the student's diligence).

Keywords: linguistic discrimination, linguisticism, pedagogical evaluation, language use, dialect, language handicap.

ABSTRAKT

JÁNK, István: *Jazyková diskriminácia v hodnoteniach súčasných a budúcich učiteľov maďarského jazyka v štyroch krajinách*. [Dizertačná práca] – Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Fakulta stretoeurópskych štúdií, Ústav maďarskej jazykovedy a literárnej vedy, školiteľ: dr. habil. Vančo Ildikó, PhD. Nyitra 2018.

Cieľom nášho výskumu bola identifikácia jazykovej diskriminácie a overenie hypotézy, že v pedagogickom hodnotení je prítomná jazyková diskriminácia. Výskum bol realizovaný pomocou vlastnej metódy. Do pilotného testovania v roku 2016 a do empirického výskumu v rokoch 2017–2018 bolo zapojených spolu viac ako 550 učiteľov maďarčiny a študentov, ktorí študujú tento odbor. Výsledky výskumu jednoznačne potvrdili, že v pedagogické hodnotenie je výrazne poznačené jazykovou diskrimináciou. Respondenti z odpovedí s odlišným obsahom, v odlišnej jazykovej variete a jazykovom kóde najpozitívnejšie hodnotili tie, v prípade ktorých odpoveď odznela v štandardnej variete a/alebo vo vypracovanom kóde. Oproti tomu však prítomnosť dialektu a limitovaného kódu boli hodnotené negatívnejšie a to napriek tomu, že odpoveď z obsahového hľadiska bola dobrá. Z hľadiska priemerov známkov to znamenalo, že medzi odpoveďami s rovnakým obsahom mohol byť rozdiel až jeden stupeň. Tieto rozdiely vo všetkých vzorkách boli štatisticky významné, to znamená, že existencia jazykovej diskriminácie sa potvrdila. Tiež sa potvrdilo, že pre učiteľov a budúcich učiteľov charakteristická jazyková predsudkovosť. Hodnotenie tvrdení o hovoriacich tiež to potvrdzujú. Respondenti mali možnosť vybrať si odpoveď „neviem posúdiť“, všeobecnou tendenciou však bolo, že túto možnosť si vybrala iba menšina respondentov. Väčšina respondentov si vybrala odpovede s hodnotením a to aj v prípade takých tvrdení, ktoré sa týkali rozmýšľania žiaka alebo jeho prístupu k vyučovaciemu predmetu. V odpovediach na položky zaradené do tejto časti dotazníka sa ešte viac prejavilo, že v pedagogickom hodnotení má rozhodujúcu úlohu používanie štandardnej variety a vypracovaného kódu, lebo až na niekoľko výnimiek boli najpozitívnejšie hodnotené odpovede s týmito charakteristikami.

Kľúčové slová: jazyková diskriminácia, lingvicizmus, pedagogické hodnotenie, nárečie, jazykový hendikep.